ցած Հայաստանի հին թագաւորութեան բեկորներն՝ այսօր Ռուսիոյ, Պարսկաստանի և Թուրքիոյ մէջ բաժանեալ են. Ռուսիա վերջին պատերազմին մէջ անոր մի մասն ևս կորզեց։

«Բրդարութիւնն ամենուն համար ալ հաւասար պէտք է լինի. այս է մեր սկզբունքը։ Եթէ զեղծմունք և կեղեքմունք կան, թող դադրին. անկէ լաւագոյն բան չը կայ։ Շնորհակալ կը լինիմք նոցա, որք անկեղծապէս կը փափաքին մեր վերածնութեան, և ամեն զեղծմանց ջնջումը միայն կը խնդրեն, որ գաւառին մէջ որ լինի։ Բայց երբէք չը պիտի հաւանիմք որ բարենորոգման պատրուակաւ մեր երկիրը բաժանի։ Այս այնպիսի կէտ մ'է, զոր մեր բարեկամք երբէք մոռանալու չեն մեզ տուած խրատներուն մէջ։ Կարծեմք ոչ ոք կրնայ մեզ դէմ բարկանալ այն պատճառաւ թէ մեր ինքնապանութիւնը չեմք ուզեր»

(Մասխ)

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿ ԱՍՏԱՆՆԻՑ

—

Թաւրիզ, 11 հոկտեմբերի

Քրդերի արշաւանքը օրըստօրէ աւելի ընդարձակվում է, աւելի սարսափելի կերպարանք է ստանում։ Նրանք առանձին խումբերով տարածվել են այժմ Ուրմիի լճակը շրջապատող բոլոր գաւառներում։ Իմ նախընթաց նամակներում հաղորդել էի Սօվուք-Բուլախ, Խոյ, Միանդաբ և Մարաղայ գաւառների բարբարոսութիւնների մասին,—այժմ քրդերը անցել են Ուրմիի, Սալմաստայ և Գաւնէ յսանի գաւառները, և որպէս հաւաստացնում են, թալանել են մինչև 200 գիւղեր։ Աւարը կրել են տալիս տեղային ժողովրդին, իրանց չը ծանրաբեռնելու համար. և կողոպտած գիւղացին իր սայլերով իր կայքը տանում է, անց է կացնում Թիւրքաց հողի վրա, միայն թէ նրա կեանքին խնայէին։

Քրդերի արշաւանքի մէջ բացի Թիւրքիոյ կառավարութեան խորամանկ քաղաքականութիւնից, նկատվում է և մի անհասկանալի անտեսական անհրաժեշտութիւն։ Թիւրքական Հայաստանի անցեալ ձմեռվայ սովի ժամանակ, յայտնի է, թէ ինչ տառապանքներ կրեցին քրդերը քաղցածութիւնից, նրանք վաճառեցին բոլորը, ինչ որ ունէին և տուեցին հացի. այսուամենայնիւ ամենանշիւ ադբիւրներից տեղեկվում է, որ մօտ 80 հազար քրդեր սովամահ եղան։ Այս ձմեռ սպասում էր քրդերին մի և նոյն վիճակը։ Օրը, վարուցանք չունեցող, վայրենի քուրդը առաջիկայ ձմեռվայ համար ոչինչ պատրաստութիւն չունէր. պէտք էր մի հնարքով ապրել, պէտք էր մի կողմից պաշար ձեռք բերել։ Ու ահա հեղեղ նման թափվեցան Պարսկաստան և սկսեցին կողոպտել այդ երկրի հարուստ գաւառները։

Մենք միշտ սովորած էինք տեսնել, որ քուրդ ասպատանները դաշտերից քշում, տանում էին անասուններ, և եթէ բնակութիւնների մէջ էին մնում, յափշտակում էին տնային թեթև, բայց արժէք ունեցող իրերէներ։ Իսկ այժմ ընդհակառակն ենք տեսնում. քրդերը աւելի մեծ նշանակութիւն են տալիս ցորեանի, ալիւրի, բրնձի և այլ ուտելիքեղէնների։ Այդ սոված գայլերին հաց է հարկաւոր։ Մինթէ ինքը Թիւրքիան չը պատրաստեց այդ գազաններին, սովորեցնելով նրանց ապրել՝ ասիական աշխատաւոր երկրագործի հաշիւով....Դուցէ քրդերը յառաջիկայ ձմեռը սովից չը մեռնելու համար, կը կողոպտեին Թիւրքաց Հայաստանի քրիստոնեաներին, բայց նրանց մօտ էլ հացի մեծ քանակութիւն չը կար։ Պարսկաստանի այս տարվայ յաջող հունձքը քաշեց քրդերին դէպի Պարսպատանի գաւառները։ Ողորմին գժուար չէ նախագուշակել, որ այդ կողոպտած գաւառներում շուտով կը տիրէ սով։ Երկրագործ գիւղացին քաղցած կը մնայ, իսկ քուրդը նրա աշխատութեան արդիւնքը կը տանի Թիւրքիա և այս ձմեռ կը սկսէ հանդիստ վայելել։

Քրդերին զսպելը, կամ նրանց ասպատակութիւնների առաջը առնելը պարսից կառավարութեանը մեծ դժուարութիւնների մէջ է ձգել, գլխաւորապէս այն պատճառով, որ քրդերը կանոնաւոր պատերազմ չեն մղում, այլ որպէս աւազակների խմբեր, տարածվել են զանազան գաւառներում։ Մի տեղում ջարդում են նրանց, մի տեղից հալածում են նրանց, յանկարծ յայտնվում են մի այլ տեղ, ուր բոլորովին չէին սպասվում։ Մեծ քաղաքներին չեն մօտենում. իրանց միշտ հեռու են պահում դաշտերից, ընտրում են լեռնային անմատչելի տեղերը, ուր կանոնաւոր զօրքերի անցնելու համար մեծ դժուարութիւններ կան։

Պարսկաստանի քրդերի դէմ անպատրաստ գտնվելը պէտք է վերաբերել երկու գլխաւոր պատճառների. անգլիացիների Բազանիստանի հետ ունեցած կռիւները և այն միտքը, որի մասին շատ անգամ խօսվում էր, թէ Հերատը պէտք է տալ Պարսկաստանին, հրապուրեց այդ պատերազմը, հարկադրելով նրան բաւական զօրք պահել աւազանական սահմանների վրա. երկրորդ պատճառն այն է, որ ռուսների Աշխալթէքիում ունեցած արշաւանքների աւիւթով պարսիկները այժմ 35 հազար զօրք են պահում Ասթերաբատում և Խօրասանի մէջ։ Այս հանգամանքները ուշադրութեան առնելով, հարկաւոր էր, որ ռուսները և անգլիացիք օգնէին Պարսկաստանին, երբ նրանց պատճառով Պարսպատանը այժմ մնացել է առանց զօրքերի։ Եթէ քրդերի այժմեան շարժումը լինէր լոկ քրդական տաւազակութիւն, ինչպէս միշտ եղել է, պարսիկներին շատ հեշտ էր ջարդել նրանց. բայց այստեղ նկատվում է Թիւրքաց կառավարութեան գաղտնի օժանդակութիւնը և նրա խորին քաղաքականութիւնը, որ քրդերի ձեռքով կամենում է պատժել պարսիկներին։ Ինչով ամենաշիւ ադբիւրներից ստացվում է, որ մօտ 80 հազար քրդեր սովամահ եղան։ Այս ձմեռ պատում էր քրդերին մի և նոյն վիճակը։ Օրը, վարուցանք չունեցող, վայրենի քուրդը առաջիկայ ձմեռվայ համար ոչինչ պատրաստութիւն չունէր. պէտք էր մի հնարքով ապրել, պէտք էր մի կողմից պաշար ձեռք բերել։ Ու ահա հեղեղ նման թափվեցան Պարսկաստան և սկսեցին կողոպտել այդ երկրի հարուստ գաւառները։

Մենք միշտ սովորած էինք տեսնել, որ քուրդ ասպատանները դաշտերից քշում, տանում էին անասուններ, և եթէ բնակութիւնների մէջ էին մնում, յափշտակում էին տնային թեթև, բայց արժէք ունեցող իրեղէններ